

UTICAJ SOCIJALNOG KAPITALA NA RAZVOJ DEMOKRATIJE

Pregledni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1401001V

UDK 321.7:316.472.4

mr Stefan Vukojević¹

Apstrakt:

U radu se izlaže koncept socijalnog kapitala kao vrednog društvenog resursa koji se akumulira i razvija kroz aktivnosti organizacija civilnog društva, kako kroz međusobni odnos tako i kroz odnos sa domenom političke vlasti. Civilno društvo je kao institucionalni akter političke participacije u relacionom odnosu prema socijalnom kapitalu, koji opet, u velikoj meri, unapređuje političke, ekonomske i kulturne aspekte društava, kako onih sa konsolidovanom demokratijom i institucijama, tako i onih postkomunističkih društava sa nekonsolidovanom demokratijom. Jačanje i razvijanje civilnog društva utiče pozitivno na jačanje i razvoj socijalnog kapitala i obrnuto. Sa druge strane, socijalni kapital predstavlja dobar temelj i bazu koja doprinosi uvećanju i jačanju civilnog društva, a samim tim diže se svest građana o političkoj participaciji koja je nužna za razvoj demokratije. Preko opisa normi, mreža i poverenja kao i razlikovanja povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala izložiće se sadržinski elementi socijalnog kapitala čijom „upotrebom“ građani i akteri civilnog društva na efikasan način sarađuju međusobno, kao i sa predstavnicima vlasti, i na taj način doprinose demokratskom razvoju. Postojanost razvijenog socijalnog kapitala omogućava razvoj političke participacije i unapređuje demokratski razvoj.

Ključne reči: *socijalni kapital, politička participacija, premošćujući socijalni kapital, poverenje, civilno društvo.*

UVOD

Svojevremeno je Aleksis de Tokvil veliku važnost u razvoju demokratije dodelio dobrovoljnim udruženjima građana, pa je prema tome ključna stvar u razvoju demokratije da se kroz učešće građana kroz različite organizacije civilnog društva uvećava i razvija socijalni kapital. „Pojam socijalnog kapitala, iako čvrsto ukorenjen u intelektualnu tradi-

¹ Korespondent: master politikolog, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, e-mail: vukojevics@yahoo.com

ciju, kako onu tokvilovsku i veberijansku tako i postmarksističku i neofunkcionalističku, uključujući i savremene teorije racionalnog izbora, postao je neka vrsta intelektualne mode tek krajem devedesetih godina prošlog veka“ (Stojiljković, 2010, str. 77). Socijalni kapital je dobio na značaju u radovima teoretičara kao što su Pjer Burdije, Džejms Kolmen i naročito Robert Patnam, koji je kao „neotokvilovac“ dao veliki značaj socijalnom kapitalu u stvaranju političke i demokratske stabilnosti.

Pjer Burdije pravi klasifikaciju na četiri tipa kapitala, a to su: ekonomski, kulturni, društveni i simbolički. Posedovanje kapitala pomaže pojedincu da unapredi svoje interese i kontroliše svoju sudbinu, ali i da kontroliše sudbinu drugih ljudi. Prema tome, ekonomski kapital je direktno povezan sa posedovanjem novca. Kulturni kapital u sebi sadrži različite nivoe znanja; društveni kapital se sastoji od različitih odnosa i mreža među ljudima; i simbolički kapital proizilazi iz nečijeg ugleda i prestiža (Ricer, 2012, str. 286). Burdije vidi društveni život kao polje unutar kojeg se vode borbe oko različitih tipova kapitala koji određuju poziciju pojedinaca u društvenoj strukturi. Dominantna društvena klasa uz pomoć kulturnog kapitala nameće kulturne vrednosti i norme ostatku društva, koje te vrednosti i norme internalizuje. Na taj način, dominantna društvena klasa reprodukuje društvene nejednakosti koje se šire i na buduće generacije. Zauzimanje dominantne društvene pozicije omogućava posedovanje društvenog kapitala. Onim pojedincima koji su uključeni u različite društvene mreže otvaraju se mogućnosti napredovanja i na taj način oni su u prednosti u odnosu na druge pojedince, a samim tim to im pomaže da preko kulturnog kapitala reprodukuju svoju dominantnu poziciju. Kako se vidi, Burdije je socijalnom kapitalu dao negativnu ulogu, sa obzirom da sa neomarksističkog stano- višta on pomaže u reprodukciji društvenih nejednakosti.

Za razliku od Burdijea, Džejms Kolmen je socijalni kapital postavio u neutralnu poziciju; on može ljudima da donese dobit, a može i da ih stavi u lošu poziciju. Kolmen razlikuje tri tipa kapitala a to su: „fizički kapital (kapacitet razvijenosti oruđa i proizvodnje), ljudski kapital (kapacitet razvijenosti znanja i umeća kod pojedinaca), i socijalni kapital (kapacitet uključenosti pojedinaca u društvene veze). Za sva tri tipa, a naročito za socijalni kapital, karakteristično je da omogućavaju individualne uspehe, budući da pojedinci iz njih izvlače koristi“ (Stojiljković, 2010, str. 80).

Robert Patnam pojam socijalnog kapitala određuje kao skup karakteristika društvene organizacije, kao što su poverenje, norme i mreže, koji mogu da poboljšaju efikasnost društva olakšavajući zajedničke akcije. (Patnam, 2003). Patnam određenje socijalnog kapitala izvodi iz premise da u svim društvima postoje formalne i neformalne veze međusobne interakcije. Socijalni kapital nalazi se upravo u središtu tih odnosa. Sa aspekta snage formalnih i neformalnih veza izvodi se i snaga ili slabost socijalnog kapitala.

ELEMENTI I ZNAČAJ SOCIJALNOG KAPITALA

Norme, kao konstitutivni element socijalnog kapitala, podrazumevaju uzajamne odnose između ljudi, zasnovane na reciprocitetu i pretpostavci da će nam ono što damo biti vraćeno u budućnosti. Patnam razlikuje dve vrste uzajamnih normi, a to su „uravnotežene“ (specifične) i „uopštene“ (difuzne) (Patnam, 2003, str. 184). Uravnotežene uzajamne norme su manje bitne i one se temelje na jednokratnoj razmeni usluga. Za razvoj socijalnog kapitala mnogo su važnije uopštene norme koje podrazumevaju kontinuiranu neuravnoteženu

razmenu između pojedinaca, ali koja je, kako je već rečeno, zasnovana na reciprocitetu i pretpostavci da će nam ono što damo danas biti vraćeno u budućnosti. Tako se gradi dugoročnije poverenje između građana koje nema za cilj zadovoljenje trenutnih jednakih aspiracija koje su vezane za jedan određeni vremenski trenutak. Uopštene norme uzajamnosti proizvode na dugoročnijem planu veću korist i deluju mnogo produktivnije na socijalni kapital. „Zajednice u kojima se ta norma poštuje mogu se učinkovitije boriti protiv oportunitizma i rešavati probleme kolektivnog djelovanja“ (Patnam 2003, str. 184). Učinkovitost uzajamnih normi pozitivno se veže za organizacije civilnog društva, omogućavajući im da na dugoročnom planu saraduju i približavaju svoje interese i ciljeve.

Drugi element socijalnog kapitala su mreže civilnih i političkih udruženja, od kojih su mnogo važnije mreže civilnih udruženja ili horizontalne mreže koje u sebi nose jednaka prava, statute i moći nasuprot političkih udruženja koja su izrazito hijerarhijska, odnosno vertikalna, i u kojima dominira nejednaka distribucija moći koja negativno utiče na razvoj socijalnog kapitala. Dakle, socijalni kapital je utemeljen u socijalnim mrežama i odnosima i zamišljen je kao značajan resurs u socijalnoj strukturi koji se namjenski koristi za različite potrebe i interese građana.

Sa obzirom da se na socijalni kapital gleda kao na upotrebnii resurs, Nan Lin (Nan Lin) ističe tri komponente socijalnog kapitala, a to su: ukorenjenost u strukturama, mogućnosti koje se otvaraju kroz socijalne mreže i njegovo dejstvo, odnosno upotreba. (Lin, 2004, str. 41). Značaj socijalnog kapitala je taj da u zavisnosti od njegove upotrebe zavisi i njegova snaga, a samim tim i nivo razvijenosti civilnog društva. Iz toga sledi da se kroz političku participaciju upotrebljava i razvija socijalni kapital i civilno društvo koji imaju snagu da testiraju političku vlast i da doprinose demokratskoj konsolidaciji.

Postojanost gustih mreža građanskih udruženja daje veće šanse građanima da će međusobno saradivati jedni sa drugima. Koristi koje proizilaze iz uzajamnih mreža su prema Patnamu sledeće:

- Mreže građanskog angažmana jačaju čvrste norme uzajamnosti. Građani koji su u međusobnoj interakciji u mnogim društvenim situacijama efikasno razvijaju norme prihvatljivog ponašanja i svoja uzajamna očekivanja prenose jedni na druge.
- Mreže građanskog angažmana olakšavaju komunikaciju i poboljšavaju protok informacija o pouzdanosti pojedinaca. Dakle, što je veća komunikacija to je i veće poverenje koje građanima omogućava da lakše saraduju.
- Mreže građanskog angažmana utelovljuju prošli uspeh saradnje koji može poslužiti kao kulturno definisan uzrok za buduću saradnju. (Patnam, 2003, str. 185–186).

Treći i najvažniji element socijalnog kapitala je poverenje koje dolazi kao prirodna posledica prethodna dva elementa. Kada su norme zasnovane na reciprocitetu, povezane sa horizontalnim mrežama civilnog društva, tada se akumulira međusobno poverenje. Međusobno poverenje je jako važno da bi se ostvarila saradnja i delovanje koji vode realizovanju zajedničkih interesa i ciljeva. U takvim situacijama često se javlja problem „slobodnog strelca“ koji ne želi da participira u zajedničkom delovanju, a ipak nastoji da izvuče maksimalnu korist od zajedničkog dobra. Pojavom „slobodnog strelca“ stvara se partikularizam i zaoštravaju međusobni odnosi između pojedinaca u društvu. Patnam smatra da država u takvim situacijama ne može biti nepristrasni arbitar u rešava-

nju međuljudskih sporova. Naime, radi stabilnosti društva, najbolje rešenje je postojanje međusobnih odnosa zasnovanih na saradnji i poverenju. „Nivo razvijenosti i tip socijalnog kapitala jesu glavni odgovor na pitanje zašto neke zajednice imaju razvijene kapacitete demokratskih institucija koje su sposobne rešavati društvene probleme, a druge nemaju“ (Stojiljković, 2010, str. 82).

Frensis Fukujama pridaje veliku važnost poverenju, stoga je socijalni kapital prema njemu: „sposobnost koja nastaje iz preovlađivanja odnosa poverenja u društvu ili u određenim njegovim delovima“ (Fukujama, 1997, str. 35). Prema Fukujami, socijalni kapital nije vlasništvo pojedinca, već je isključivo u vlasništvu zajednice i njenih kolektivnih aktera kao što su porodica, kulturna zajednica u država nacija. Socijalni kapital, odnosno norme međusobnog poverenja grade se na temelju kulturnih mehanizama kao što su: „religija, tradicija i istorijski nastali običaji“ (Fukujama, 1997, str. 36). Na temelju tih vrednosti, poverenje počinje da se gradi od porodice u kojoj se uče vrednosti za koje se smatra da će ih prihvatiti i ostali članovi društva. Socijalno poverenje se zatim transferiše na ukupan ekonomski i privredni razvoj političke zajednice, pa prema tome, visok stepen poverenja „povećava privrednu efikasnost društva uz istovremeno smanjenje transakcionih troškova“ (Stojiljković, 2011, str. 162). Odsustvo poverenja i saradnje među ljudima podstiče stalno sporenje koje se jedino reguliše ugovornim odnosima ili sporenjem pred sudovima, a koji imaju svoju cenu, odnosno podstiču stalne troškove i izdatke kod običnih ljudi. Dakle, socijalno poverenje se pozitivno odražava na ekonomski i privredni napredak, a samim tim i na efikasno funkcionisanje demokratije.

Od društveno-kulturnih činilaca, kao što su solidarnost, međusobno poverenje, tolerancija, politička i nepolitička participacija, u velikoj meri zavisi efikasnost političkih institucija i uopšte nivo razvoja demokratije u jednom društvu. Patnam daje primat socio-kulturnim činiocima za razliku od socio-ekonomskih činilaca podrazumevajući pod tim ukupni bruto društveni proizvod.

Socijalni kapital, koji se nalazi u različitim društvenim mrežama i udruženjima civilnog društva koji afirmišu političku participaciju, utiče na demokratski razvoj društva na dva načina: „spoljašnjim“ uticajem na državnu zajednicu i „unutrašnjim“ efektom na pojedinca. (Patnam, 2008, str. 443). Organizacije civilnog društva omogućavaju građanima da definišu svoje interese i ciljeve i iznesu ih pred predstavnike vlasti. Kada su građani učlanjeni u organizacije civilnog društva i kada aktivno učestvuju u njima, tada se njihovi glasovi multiplikuju i pojačavaju i automatski „stavljaju na dnevni red“. U skladu sa tim, Patnam navodi reči Ejmi Gatman koja kaže: „Bez pristupa asocijaciji koja je voljna i sposobna da se zauzme za naša gledišta i vrednosti, mi imamo jako ograničenu mogućnost da nas drugi ljudi čuju, ili da utičemo na političke procese, osim ako nismo bogati i slavni“ (Patnam, 2008, str. 444). Takođe, postojanje demokratskih javnih foruma omogućava građanima da raspravljaju o tome kako da se reše pitanja od zajedničkog interesa. Na taj način se podstiču javne vrline čije je postojanje nužno za unapređenje demokratskih društvenih kapaciteta. „Upotreba“ socijalnog kapitala, kao produkta političke participacije, omogućava građenje međusobne solidarnosti i društvene kohezije.

Gledajući „iznutra“, organizacije civilnog društva edukuju svoje članove o solidarnosti i zajedničkom duhu kao i o praktičnim primerima učestvovanja u javnom životu. One takođe deluju preventivno jer „ne dozvoljavaju da pojedinac postane žrtva ekstremističkih grupa čija su ciljna grupa izolovani pojedinci koji ne pripadaju nikakvoj grupi“ (Patnam, 2008, str. 444).

Socijalni kapital koji je u temelju participativne demokratije nosi mnoge pozitivne efekte u razvoju društva. Kao prvo, on pomaže i olakšava građanima da lakše rešavaju zajedničke probleme koji se tiču svih. Kroz civilni angažman oni su kredibilniji i efikasniji pred državnim institucijama. Zatim, socijalni kapital pomaže da građani stvore više poverenja jedni u druge u međusobnom delovanju i na taj način razviju toleranciju i empatiju prema drugima. „Mreže kao deo socijalnog kapitala služe kao provodnici korisnih informacija, koje nam pomažu u ostvarivanju naših ciljeva“ (Stojiljković, 2011, str. 162).

RAZVOJ DEMOKRATIJE KROZ GRAĐENJE SOCIJALNOG KAPITALA

Prvi korak u građenju socijalnog kapitala je proces socijalne identifikacije, pri čemu se pojedinci svrstavaju u različite oblike društvenih i političkih identiteta poput „profesionalnog, rodnog, generacijskog, ili pak porodičnog, lokalno-regionalnog, nacionalnog, konfesionalnog, ili političkog (ideološkog) i partijskog identiteta“ (Stojiljković, 2010, str. 83).

Drugi korak u građenju socijalnog kapitala predstavlja uključenost pojedinaca kao različitih identitetskih konstrukata u formalne i neformalne mreže i kanale odnosa. Prisustvo u mrežama omogućava građanima da ostvare svoje zajedničke, kao i pojedinačne ciljeve. Slikovito rečeno, „Ekonomski kapital temelji se na bankovnim računima pojedinaca, ljudski je kapital u glavama pojedinaca, a socijalni kapital u strukturama odnosa među ljudima, te da bi pojedinac mogao koristiti socijalni kapital, on mora biti povezan sa drugim ljudima“ (Šalaj, 2005, str. 206).

Formalne mreže se posmatraju kao institucionalizovan oblik međusobne građanske interakcije preko različitih udruženja od političkih stranaka do različitih organizacija civilnog društva. Građenje socijalnog kapitala prema formalnih mreža može se odvijati kroz horizontalnu i vertikalnu povezanost. Horizontalne mreže građanske povezanosti koje promovišu političku jednakost mnogo su važnije od vertikalnih veza koje promovišu nejednaku distribuciju moći i resursa i koje često imaju negativne posledice prema socijalnom kapitalu. Vertikalne mreže, koliko god bile važne, ipak ne mogu održavati društveno poverenje. „Vertikalni su tokovi informacija često nepouzdaniji od horizontalnih tokova, djelomice zato što podređeni daje informacije kao osiguranje od izrabljivanja“ (Patnam, 2003, str. 186). Mreže građanskog angažmana, a naročito horizontalne mreže, pomažu građanima da rešavaju probleme „kolektivnog delovanja“ ili „slobodnih strelaca“, samim tim što su organizacije horizontalnije strukturirane jačace i efikasnost institucija u društvu.

Neformalne mreže čine „kontakti sa porodicom, komšilukom, kolegama i prijateljima, koji mogu pripadati istim ili različitim generacijskim, statusnim ili nacionalnim i konfesionalnim grupama. Na drugoj strani, formalne mreže povezanosti čini prisustvo i aktivnost u političkim i organizacijama civilnog društva, u širokom luku od stranaka, sindikata, crkvenih odbora, do sporta ekologije i grupa za samopomoć. Po pravilu, istovremena prisutnost u više organizacija jača mreže povezanosti i uvećava socijalni kapital“ (Stojiljković, 2010, str. 84). Ovde je važno napomenuti da za uvećanje socijalnog kapitala nije dovoljno samo nominalno članstvo građana u više udruženja ili organizacija. Kvantitativno gledajući, građanin može biti učlanjen u više organizacija a da ni u jednoj

nije aktivan. Zbog toga, socijalni kapital je produktivan i ostvaruje rezultate samo kad su građani aktivni u svojim organizacijama i udruženjima.

Građenjem socijalnog kapitala kroz učestvovanje u formalnim i neformalnim mrežama utiče se na demokratski razvoj na dva načina: prvo, socijalni kapital pomaže u kreiranju demokratije u zemlji koja nije demokratska ili koja je na pola puta između autoritarnog i liberalno demokratskog režima, i na drugi način, socijalni kapital pomaže u održavanju i napredovanju postojeće demokratije. U prvom slučaju, mreže povezanosti redukuju mogućnost državne prinude i represije i stvaraju prostor za grupisanje antirežimske opozicije, dok u drugom slučaju, mreže utiču na stvaranje kompromisa, tolerancije i političke participacije kao zdravih pretpostavki za demokratsku konsolidaciju (Paxton, 2002, str. 257).

Jake formalne mreže čine dobar početni položaj za širenje informacija o nezadovoljstvu prema političkom režimu. Ipak, radi efikasnosti „antirežimskog diskursa“, potrebno je široko i akumulirano nezadovoljstvo transponovati iz sfere privatnosti u socijalno polje, odnosno u sferu javnosti. Na toj tački prelaza javlja se razlika između povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala, o čemu će se govoriti u nastavku teksta. Za sada, treba istaknuti da akumulirano nezadovoljstvo svoju instrumentalnu snagu i potvrdu treba da dobije i dobija u formalnim horizontalnim mrežama građanske povezanosti, koje imaju ulogu kreatora javnog mnjenja i antirežimskog diskursa.

Formalne i neformalne mreže socijalnog kapitala mogu da koegzistiraju zajedno, ali nisu nužno komplementarne jedna sa drugom. Kada formalne mreže opadaju, tada u isto vreme jačaju neformalne mreže koje dobijaju svoju važnost. Mada često i neformalne mreže mogu biti važne, čak i korisnije od formalnih mreža, one ipak znaju da promovišu negativne strane socijalnog kapitala kao što su grupna zatvorenost, partikularizam i društveni atomizam. Oslanjanje na neformalne mreže može potkopati poverenje prema formalnim mrežama i promovisati klijentelizam i korupciju, odnosno, iskorištavanje javnih dobara u korist privatnog interesa. „Socijalni kapital može se usmeriti prema negativnim, antidruštvenim ciljevima, kao i svaki drugi oblik kapitala (...), stoga je važno zapitati kako se pozitivne posljedice socijalnog kapitala mogu maksimizirati, a negativne pojave minimizirati“ (Šalaj, 2009, str. 20).

Na osnovu prethodna dva koraka u građenju socijalnog kapitala sledi građenje poverenja koje je ključno za razvoj socijalnog kapitala. Zavisno od socio-kulturnog aspekta društva, poverenje može biti usko profilisano kao poverenje između članova jedne grupe ljudi koji su usko povezani između sebe, a to se odnosi na rodbinu, prijatelje kao i članove različitih nacionalnih, etničkih ili klasnih grupa. Sa druge strane, poverenje u društvu može biti šire posmatrano kao poverenje između različitih aktera i grupa koji generalno imaju poverenje u one ljude koje ne poznaju. Za razvoj socijalnog kapitala drugi oblik poverenja ima veći značaj za razliku od prvog, jer prevazilazi partikularnost grupe i otvara mogućnosti za šire društveno povezivanje koje dalje rezultuje u povećanju društvene stabilnosti i kohezije.

Jedno od glavnih karakteristika socijalnog kapitala je to da on predstavlja jedan vid „javnog dobra“. Njegovi konstitutivni elementi kao što su norme, mreže i poverenje stoje na raspolaganju svakom građaninu. On je više produktivan i mnogo više doprinosi razvoju demokratije kada se aktivno koristi nego kada se ne koristi. Drugim rečima, za razliku od fizičkog kapitala koji nestaje kada se intenzivno koristi, socijalni kapital se više razvija i reprodukuje pri intenzivnom korištenju. Isto tako, socijalni kapital za razliku od fizičkog kapitala nije privatno vlasništvo. „Kao atribut društvene strukture u koju je osoba

ugrađena, socijalni kapital nije privatno vlasništvo bilo koje osobe koja od njega ima korist“ (Patnam, 2003, str. 182).

RAZLIČITI TIPOVI SOCIJALNOG KAPITALA

Zavisno od oblika poverenja u društvu izvode se prema Patnamu dva tipa socijalnog kapitala: „povezujući (bonding) i premošćujući (bridging)“ (Patnam, 2008). Poseđovanje povezujućeg socijalnog kapitala je vezano za grupe koje veže zajednička pripadnost, a ona može biti etnička, nacionalna, klasna, verska ili neka druga, dok premošćujući kapital povezuje pojedince i grupe koje se međusobno razlikuju. Oba tipa socijalnog kapitala imaju veliku važnost, ali sa stanovišta političke participacije i demokratske konsolidacije, najvažniju ulogu ima premošćujući socijalni kapital. Društvene mreže koje su zasnovane na premošćujućem socijalnom kapitalu su izrazito inkluzivnog karaktera, što znači da favorizuju učešće različitih društvenih grupa, i grade široko poverenje koje je od velike važnosti za političku participaciju. Na taj način se posedovanjem premošćujućeg socijalnog kapitala prevazilaze socijalni rascepi ili se u velikoj meri redukuju.

Dok premošćujući socijalni kapital teži društvenoj inkluziji, povezujući socijalni kapital teži društvenoj ekskluzivnosti. On je značajan za solidarnost i lojalnost pojedinaca koji pripadaju istoj grupi, ali i ništa dalje od toga. On stvara zatvorene društvene grupe koje nemaju interesa za povezivanje sa ostalim društvenim grupama i često su neprijateljski nastrojene prema njima. Paradigmatski primer društava sa povezujućim socijalnim kapitalom su društva bivše Jugoslavije, a naročito bosanskohercegovačko društvo kod kojeg se socijalni kapital formira duž nacionalnih linija, pa prema tome na značaju je samo povezujući ali ne i premošćujući socijalni kapital.

Razlika između povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala u kontekstu povezanosti socijalnog kapitala sa civilnim društvom govori o tome da je socijalni kapital mnogo širi pojam od civilnog društva. Pored toga što su ta dva pojma u pozitivnoj korelaciji jedan sa drugim i što postoji velika sličnost između njih, treba skrenuti pažnju na to da ipak postoje male razlike koje ne treba zanemariti, ali koje ipak ne bi trebale da naruše sklad koji postoji između ta dva koncepta. Dakle, kao što ističe Mark Huard: „iako su članstvo i učešće u dobrovoljnim organizacijama obuhvaćeni definicijama i civilnog društva i društvenog kapitala, mreže i aktivnosti KKK, mafije i drugih zlonamernih i antidemokratskih organizacija koje su isključene iz civilnog društva, *ipak* se računaju kao društveni kapital (...) Konačno, civilno društvo se generalno posmatra kao bihevioralna i institucionalna pojava, dok društveni kapital naglašava amorfnije norme ili vrednosti međuljudskog poverenja“ (Huard, 2008, str. 58–59).

Prema tome, za razvoj političke participacije i civilnog društva u kontekstu demokratske konsolidacije, mnogo je važniji uticaj premošćujućeg socijalnog kapitala, jer se on zasniva na poverenju prema drugome i ne nosi u sebi potencijalne antidemokratske naboje. Dok se povezujući socijalni kapital vezuje za sferu privatnosti, premošćujući je vezan za sferu javnosti, unutar koje se vodi kompeticija i borba oko različitih interesa i resursa. Politička participacija je ujedno i manifestni oblik socijalnog kapitala i čini ju „aktivnost građana u (ne)formalnim oblicima angažovanja u civilnim i političkim kampanjama i stalnim rogovskim oblicima građanske i političke participacije“ (Stojiljković, 2011, str. 167). Jak i izgrađen premošćujući socijalni kapital, zasnovan na međusobnom

poverenju i širokoj mreži različitih organizacija civilnog društva, stvara zdravu podlogu za afirmisanje Barberovog koncepta „jake demokratije“ ili u ovom slučaju konsolidovane demokratije koja u velikoj meri odstupa od minimalnog određenja liberalne demokratije, kakav je primer Dalove poliarhije.

U oblikovanju i izgradnji socijalnog kapitala često može da doprinese i državna vlast, odnosno njene institucije. Nivo poverenja koje građani imaju u institucije vlasti može direktno da se transferiše u socijalno poverenje. Pri tome, institucije bi trebale da obavljaju svoj posao u skladu sa Veberovim konceptom birokratije. Možda ovo zvuči preoptimistično i kao spisak lepih želja, ali upravne institucije su te koje su u neposrednom kontaktu sa građanima i koje građanima stoje na usluzi za razliku od predstavničkih institucija do kojih građani ne mogu tako lako doći.

Ukoliko bi upravne institucije, kao što su policija ili javna uprava, bile efikasne u svom radu, tada bi one postale promoter ukupnog socijalnog poverenja. Zakon bi važio za sve građane i ne bi favorizovao one koji imaju privilegovan status u društvu. Tako bi se poboljšala pravna i politička jednakost koja omogućava građanima da jedni druge gledaju sa poverenjem a ne da jedna grupa ili klasa ljudi uz pomoć korumpiranog državnog aparata vrši kontinuiranu produkciju društvene nejednakosti.

U skladu sa navedenim, pored povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala, Majkl Vulkok (Michael Woolcock) uvodi pojam „institucionalnog socijalnog kapitala (linking social capital)“ (Woolcock, 2001)², definišući ga kao „norme poštovanja i mreže uzajamnog poverenja koje postoje među ljudima koji ostvaruju interakcije preko otvorenih, formalnih i institucionalizovanih nivoa moći ili vlasti u društvu“ (Ignjatović, 2011, str. 61). Za razliku od povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala, koji imaju horizontalnu dimenziju u međusobnim odnosima, institucionalni socijalni kapital ima isključivo vertikalnu dimenziju koja se odnosi na pristup institucijama kao što su banke, osiguravajuće agencije i sudovi.

Iako se institucionalni socijalni kapital odnosi na ekonomske organizacije i mogućnosti da siromašni ljudi ostvare pristup prema njima, on se isto tako može odnositi i na institucije vlasti. Tako bi institucionalni socijalni kapital predstavljao skup vrednih resursa unutar državnih institucija i mogućnost njihove otvorenosti prema društvenoj sredini. Njegova snaga se meri prema mogućnostima građana i civilnih asocijacija da mu pristupaju i da imaju koristi od resursa koje poseduju institucije, a to se direktno odnosi na međusobnu saradnju i koristi koje ima šira društvena sredina. Povezujući i premošćujući socijalni kapital razvija poverenje i obostranu korist između građana ili građanskih asocijacija, dok institucionalni socijalni kapital razvija obostranu korist između građana ili građanskih asocijacija i organa vlasti; u pitanju su odnosi koji su vertikalno strukturisani. Zavisno od snage institucionalnog socijalnog kapitala zavisi i nivo poverenja građana u političke institucije.

Vulkok smatra da institucionalni socijalni kapital ima veću važnost od povezujućeg i premošćujućeg ali isto tako ističe da samo jedan tip socijalnog kapitala nije dovoljan za efikasno društveno funkcionisanje, već da se najoptimalniji rezultati postižu kombinovanjem različitih tipova socijalnog kapitala. Važnost institucionalnog socijalnog kapitala ne znači da ne postoje i mnoge njegove negativne strane kao što su korupcija ili

² Da se ne bi stvarala zabuna oko značenja linking social capital i bonding social capital, jer se oba mogu prevesti kao povezujući socijalni kapital, ovde se za linking social capital koristi naziv institucionalni socijalni kapital prema izvoru iz: Suzana Ignjatović, *Socijalni kapital – od akademskih rasprava do javne politike*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.

klijentelizam. Prema tome, neefikasnost institucija direktno stvara socijalno, a samim tim i političko nepoverenje.

Kao dodatni argument u prilog institucionalnog socijalnog kapitala može se navesti i konstatacija Marka Vorena (Mark Warren) prema kojoj državna politika može da utiče na razvoj civilnog društva a samim tim i socijalnog kapitala. Pre svega, država svojim ustavom i zakonom garantuje slobodu govora i udruživanja i štiti građansko društvo od pojave antidemokratskih udruženja. Zatim, država finansijskim sredstvima i poreskim olakšicama pomaže delovanje organizacija civilnog društva. (Stojiljković, 2010, str. 90).

Socijalni kapital predstavlja dobar temelj i bazu koja doprinosi uvećanju i jačanju civilnog društva, a samim tim diže se svest građana o političkoj participaciji koja je nužna za razvoj demokratije. Bez čvrstog međusobnog poverenja i normi uzajamnosti ne može se doći ni do poverenja prema institucijama. Socijalni kapital je značajan zato što utiče na negovanje građanskih vrлина koje su preko potrebne radi društvene stabilnosti, kohezije i integracije. Isto tako, socijalni kapital, a naročito premošćujući, doprinosi društvenoj inkluziji. Može se reći da su „socijalna isključenost i socijalni kapital dvije strane istog novčića, pri čemu je jedna dobra a druga loša (...) upravo je zato socijalni kapital jedino moguće sredstvo u borbi protiv socijalne isključenosti i diskriminiranosti“ (Šalaj, 2005, str. 207). Pored uticaja na društveno-kulturni kontekst, socijalni kapital može direktno da utiče na ekonomski razvoj i da se transferiše u fizički ili materijalni kapital, a opšte je poznato da demokratija ne može da funkcioniše bez izvesnog nivoa ekonomskog razvoja. Čvrst socijalni kapital može uticati na razvoj političke participacije na sledeće načine:

- „Interpersonalno poverenje i norme reciprociteta, kao sastavni delovi socijalnog kapitala, mogu da se transformišu u stavove generalnog društvenog poverenja.
- Socijalni kapital može pozitivno da deluje na političku participaciju tako što će povećati poverenje u demokratske institucije, proces transformacije interpersonalnog poverenja u institucionalno poverenje.
- Socijalni kapital može da poveća političku participaciju osnaživanjem društvene norme participacije u mreži.
- Socijalni kapital može da utiče na glasanje tako što će povećati protok političkih informacija unutar mreže“ (Stojanović, 2010, str. 120).

Kako ističe Patnam, građansko angažovanje važno je radi ponude i potražnje državne uprave. Na strani potražnje, građani koji su aktivni preko svojih organizacija u javnoj sferi, mogu da očekuju i imaju efikasnije institucije. Društvo koje nema razvijenu svest o građanskoj participaciji i koje gaji podaničku političku kulturu ne može ni da očekuje efikasne političke i upravne institucije. Takvi građani preuzimaju ulogu „otuđenih i ciničnih molitelja“ (Patnam, 2003, str. 194).

Na strani ponude, efikasnost političkih institucija je potpomognuta razvijenom infrastrukturom civilnog društva i normi uzajamnosti i poverenja koje u njoj vladaju, odnosno, „vlast nežne ruke radi delotvornije kada društveni kapital postoji“ (Patnam, 2008, str. 455).

ZAKLJUČAK

Političkom participacijom akumulira se i razvija socijalni kapital kao značajan resurs u socijalnoj strukturi koji se namjenski upotrebljava za različite potrebe i interese

građana. Razvojem socijalnog kapitala se grade norme reciprociteta i uzajamnosti, zatim formalne i neformalne građanske mreže, i na kraju poverenje građana jednih u druge.

Sa stanovišta demokratskog razvoja, najveći uticaj imaju formalne mreže građanske povezanosti sadržane u premošćujućem socijalnom kapitalu. Zasnovan na povezivanju i poverenju između različitih društvenih grupa, premošćujući socijalni kapital pomaže i olakšava građanima da lakše rešavaju zajedničke probleme i realizuju svoje interese, i da postanu kredibilniji i efikasniji pred državnim institucijama. Veće poverenje i povezanost između građanskih mreža utiče na veće poverenje u državne institucije, pa su, prema tome, političke institucije efikasnije jer su potpomognute razvijenom infrastrukturom civilnog društva. Dakle, politička participacija preko razvijenog socijalnog kapitala, utiče na razvoj političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih aspekata društva.

LITERATURA:

- Fukujama, F. (1997). *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Hauard, M. (2008). *Slabost civilnog društva u postkomunističkoj Evropi*, Građanske inicijative, Beograd.
- Ignjatović, S. (2011). *Socijalni kapital – od akademskih rasprava do javne politike*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- Lin, N. (2004). *Social Capital – A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press.
- Patnam, R. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Patnam, R. (2008). *Kuglati sam – slom i obnova američke zajednice*, Mediteran, Novi Sad.
- Paxton, P. (2002). Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship, *American Sociological Review*, American Sociological Association, Vol. 67, No. 2, str. 254–277.
- Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, JP Službeni glasnik, Beograd.
- Stojanović, Đ. (2010). Socijalni kapital i civilno društvo: koncept građanina-lidera, *Sociološka luča*, IV/2, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad, str. 116–132.
- Stojiljković, Z. (2010). Prilog istraživanju socijalnog kapitala, *Godišnjak 2010- godina IV, broj 4*, str. 77–95, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Stojiljković, Z. (2011). *Srbija u lavirintima tranzicije*, JP Službeni glasnik, Beograd.
- Woolcock, M. (2001). The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes, *Isuma: Canadian Journal of Policy Research*.
- Šalaj, B. (2005). Socijalni kapital, demokratsko građanstvo i inkluzivna obrazovna politika, (izlaganje na znanstvenom skupu), *Političko obrazovanje*, br. 4, str. 200–210.
- Šalaj, B. (2009). *Socijalno poverenje u Bosni i Hercegovini*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.

Rad primljen: 11. 25.2013.

Rad odobren: 15. 2. 2014.